

การเปลี่ยนแปลงสถานะของศาสนาพุทธในประเทศไทยภายหลังการเปลี่ยนผ่านอำนาจทางการเมือง Status of Buddhism in Thailand during Post Political Transitional Period

ชัชวิน วรปัญญาภา

Chatchawin Worapanyapha

นักศึกษานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ 50200 ประเทศไทย

Faculty of Law, Chiang Mai University, Chiang Mai Province 50200 Thailand

อีเมลล์: gorillamaniaband@gmail.com

Email: gorillamaniaband@gmail.com

บทคัดย่อ

นับตั้งแต่ ศาสนาพุทธ มีบทบาทสำคัญในภาพรวมของประเทศ และได้รับการอุปถัมภ์มากทางรัฐทั้งทางตรงไม่ว่าการพัฒนาการดูแลรักษา และจัดการศาสนสมบัติ โดยอาศัยงบประมาณของประเทศ หรือการบัญญัติมาตรการคุ้มครองตามกฎหมาย และโดยทางอ้อมผ่านทางพิธีกรรมหรือการปฏิบัติตามวัฒนธรรมความเชื่อในวาระสำคัญของประเทศ

หลังจากมีการบังคับใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในการบัญญัติถ้อยคำที่ตีความและให้ความสำคัญแก่ศาสนาพุทธอย่างเฉพาะเจาะจง รวมไปถึงการจัดให้มี มาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพุทธศาสนาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ประกอบกับการแก้ไข พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันในส่วนของการแก้ไขและวิธีการจัดตั้งประมุขของสถาบันสงฆ์ของไทยคือ สมเด็จพระสังฆราช มีการบัญญัติแก้ไขให้ พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชขึ้นและให้นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ โดยมีการตัดขั้นตอนที่ต้องอาศัยด้วยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมในการเสนอนามสมเด็จพระสังฆราชออก

การเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายดังกล่าวนี้ อาจส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์จากบุคลากรหรือสถาบันทางศาสนา อันเป็นผลสืบเนื่องหรืออ้างอิงมากจากการแก้ไขเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายข้างต้น ตามด้วยการตั้งคำถามถึงหลักเสรีภาพในการนับถือศาสนา และ การเลือกปฏิบัติภายใต้กรอบเสรีภาพดังกล่าวของประชาชน อาจนำมาซึ่งความขัดแย้งทางความเชื่อหรือนำไปสู่การเรียกร้องความเสมอภาคและความยุติธรรมในเรื่องดังกล่าวจากสังคม

เพราะฉะนั้นจุดมุ่งหมายหลักของบทความจึงเป็นการนำเสนอให้เห็นถึงปัญหาและผลกระทบที่มีแนวโน้มจะเกิดขึ้นจากการบัญญัติปรับปรุงและแก้ไขกฎหมายเหล่านั้น

คำสำคัญ: ศาสนาพุทธ, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

Abstract

Since Buddhism has a major role in Thailand, it receives direct patronage from the State for its development, maintenance, and management of ecclesiastical valuables using the State budget or receiving particular protection by the law. In addition, Buddhism benefits from indirect patronage through special State ceremonies or as the national culture.

The 2017 Constitution of the Kingdom of Thailand introduces some obvious changes in the provisions that grants a new definition and emphasis of Buddhism, as well as delivers a special protective measure through the people’s participation. Meanwhile, the Sangha Act of 1962 was amended to include changes in the conditions and process of the Supreme Patriarch appointment by the King with the Prime Minister’s countersign. The new changes eradicate the Sangha Supreme Council of Thailand’s nomination and approval power.

These amendments of the law affect the people and the religious institution; they lead to questions on freedom of religion and cause discrimination that could bring about the conflict of faith. Moreover, society’s equality and justice will be affected.

Therefore, the main purpose of this article is to point out the problem and the consequences from the amendments of the law.

Keyword: Buddhism, 2017 Constitution of the Kingdom of Thailand, the Sangha Act

1. บทนำ

หากเราจะนิยามสิ่งที่เรียกว่าศาสนาด้วยคำนิยามส่วนตัวไม่ว่าจะเป็น ศรัทธา ความเชื่อ หรือ วัฒนธรรม ก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับทรรศนะส่วนบุคคลทั้งสิ้น แต่เมื่อศาสนาถูกหยิบยกขึ้นมาพูดในอัตราส่วนที่ใหญ่ขึ้น คือในฐานะที่มีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง หรือ กฎหมายของสังคมขนาดใหญ่ที่เรียกว่ารัฐนั้นศาสนาจะกลายเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะนิยามด้วยอารมณ์หรือความรู้สึกส่วนตัวอีกต่อไปเพราะศาสนาในบริบทที่เกี่ยวข้องกับรัฐนั้นถูกยกระดับให้เป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อนและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ทำให้นำไปสู่ข้อสงสัยที่ว่า สถานะของศาสนาจะมีลักษณะและรูปแบบใดในรัฐแต่ละแห่ง โดยมักจะมีการตั้งคำถามอยู่เสมอว่า ศาสนานั้นมีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของรัฐ หรือควรจะเป็นสถาบันหลักของรัฐหรือไม่ ซึ่งคำตอบที่แท้จริงนั้นก็คงจะขึ้นอยู่กับบริบทและสภาพสังคมที่ศาสนาเหล่านั้นดำรงอยู่ รัฐบางแห่งมีความสัมพันธ์กับศาสนาอย่างแน่นแฟ้นในแง่ของการปกครอง ทำให้สถานะของศาสนาในรัฐเหล่านั้นมีความสำคัญเทียบเท่าหรือสำคัญกว่าสถาบันอื่นๆในรัฐ แต่ในทางกลับกันในรัฐสมัยใหม่บางแห่ง ศาสนามีสถานะเป็นเพียงแต่ความเชื่อที่ดำรงอยู่อย่างเป็นปัจเจก หรือ ดำรงอยู่เพียงแต่ในเชิง วัฒนธรรม ธรรมเนียม หรือ แม้แต่ วิถีชีวิตทำให้ภายในรัฐเหล่านี้ศาสนาจึงเป็นสิ่งที่ถูกแยกออกมาและไม่มีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของรัฐแต่อย่างใด เมื่อมีการนำสถานะของศาสนา

เหล่านั้นมาพิจารณาประกอบกับพฤติกรรมของรัฐที่มีการปฏิบัติต่อศาสนาก็ทำให้เกิดการจำแนกประเภทของลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว ออกเป็น 2 ประเภท เรียกว่า รัฐศาสนา (Religious State) และรัฐฆราวาส (Secular State)¹

รัฐศาสนา (Religious State)

ปัจจุบันคำจำกัดความของรัฐที่เป็นลักษณะของรัฐศาสนานั้น ถูกนำมาใช้เพื่อสื่อถึงรัฐที่ให้ความสำคัญกับศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นสำคัญ โดยที่ตัวรัฐเองนั้นมีการพึ่งพาศาสนาเป็นสถาบันหลักและเป็นศูนย์กลางในการดำรงไว้ซึ่งอำนาจ มีการใช้ศีลธรรมหรือคำสอนของศาสนาเป็นแนวทางหลักในการปกครองและบริหารของรัฐนั้นมีการบัญญัติกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ที่อ้างอิงหลักการคำสอนของศาสนาเป็นสำคัญรวมไปถึงนโยบายที่มีต่อศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษแต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความแตกต่างของบริบทการปกครองของแต่ละรัฐในยุคสมัยใหม่หลักเกณฑ์สำคัญอีกประการที่เป็นตัวชี้วัดความเป็นรัฐศาสนาโดยทั่วไปนั้นคือการแสดงออกผ่านรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายสูงสุดของประเทศ

แบบอย่างที่ยังถึงรัฐศาสนาได้อย่างชัดเจนในโลกปัจจุบัน คือรัฐในรูปแบบที่เรียกว่า รัฐอิสลาม (Islamic Republic) ซึ่งเป็นรัฐที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาอิสลามอย่างลึกซึ้งในแง่ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และมีการใช้แนวทางของศาสนาอิสลามเป็นหลักการสำคัญในทุกๆด้านของประเทศ ในประเทศที่เป็นต้นแบบสำคัญของรัฐอิสลามดังกล่าวอย่างประเทศอิหร่าน หรือชื่ออย่างเป็นทางการที่เรียกว่า สาธารณรัฐอิสลามอิหร่าน (Islamic Republic of Iran) ได้มีการบัญญัติแนวทางดังกล่าวไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ โดยมีใจความสำคัญว่า

“พลเมืองทุกคน, การลงโทษปรับทางอาญา, ระบบเศรษฐกิจ, การบริหาร, วัฒนธรรม, การทหาร, การเมือง และ กฎหมายหรือกฎเกณฑ์อื่นใดนั้น ต้องอยู่ภายใต้หลักการของศาสนาอิสลามโดยหลักเกณฑ์นี้จะบังคับใช้โดยทั่วไปอย่างไม่มีเงื่อนไขในทุกบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ รวมไปถึงกฎหมายหรือกฎเกณฑ์อื่นใด..”²

ภายใต้หลักความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญรัฐธรรมนูญถือเป็นกฎหมายที่มีลำดับศักดิ์สูงสุดและไม่สามารถมีกฎหมายใดที่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญได้³ ซึ่งในรัฐธรรมนูญของแต่ละรัฐที่มีการบัญญัติถึงกฎเกณฑ์หรือหลักเกณฑ์สำคัญที่ใช้ในการปกครองรัฐนั้นย่อมสะท้อนถึงบริบทของรัฐเหล่านั้นได้เป็นอย่างดี โดยนอกจากประเทศอิหร่าน ที่หยิบยกมาข้างต้นแล้ว ยังมีรัฐอิสลามรัฐอื่น หรือรัฐศาสนาอื่น ที่มีการบัญญัติถึงถ้อยคำรูปแบบดังกล่าวหลักไว้ในรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายสูงสุดของประเทศในลักษณะเดียวกัน มากกว่า 43 ประเทศ⁴ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญของศาสนาอย่างชัดเจนในรัฐที่มีลักษณะเป็นรัฐศาสนาเหล่านั้น

รัฐฆราวาส (Secular State)

อีกด้านหนึ่งของประวัติศาสตร์ในโลกตะวันตก การกำเนิดขึ้นของแนวคิดการปกครองประชาธิปไตยของโลกสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพและความเท่าเทียมของมนุษย์นั้นเริ่มเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย ซึ่งเสรีภาพใน

¹ ศิลปชัย เชาวน์เจริญรัตน์, ศาสนาวิทยา และศาสนายุคโพสท์โมเดิร์น, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: สถาบันศาสนวิทยามูลนิธิพันธกิจชุมชน, 2558, 358 - 359.

² Constitution of the Islamic Republic of Iran art, last amended 1989.

³ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และ นันทชัย เพียรสนอง, คำอธิบายวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ, กรุงเทพฯ: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2556, 124.

⁴ Pew Research Center, (2017), Many Countries Favor Specific Religions, Officially or Unofficially, Retrieved January 11, 2018, from <http://www.pewforum.org/2017/10/03/many-countries-favor-specific-religions-officially-or-unofficially>

การนับถือศาสนาที่เป็นอีกหนึ่งแนวคิดที่ถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความสำคัญในรัฐที่ปกครองภายใต้แนวคิดประชาธิปไตยดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกา (the United States of America) ที่มีจะถูกนึกถึงเป็นลำดับแรกเมื่อมีการกล่าวถึงแบบอย่างของรัฐที่ปกครองด้วยแนวคิดประชาธิปไตย

ในประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีรัฐธรรมนูญแห่งสหรัฐ (Constitution of the United States of America) เป็นกฎหมายสูงสุดนั้น ได้มีแนวคิดเรื่องเสรีภาพในการนับถือศาสนาปรากฏอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรใน บัญญัติว่าด้วยสิทธิ (Bill of Rights) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ไขรัฐธรรมนูญประเทศสหรัฐอเมริกาครั้งแรก ใน ปี ค.ศ. 1787 (The First Amendment) โดยมีการวางหลักไว้ดังนี้

“ รัฐสภาจะไม่บัญญัติกฎหมายที่เกี่ยวกับการสถาปนาศาสนา หรือ จำกัดสิทธิในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาใดๆ ...”⁵

เมื่อมีการพิจารณาคดีที่มีการพิพาทระหว่างบทบัญญัติกฎหมายที่ขัดแย้งกับหลักเกณฑ์ภายใต้รัฐธรรมนูญดังกล่าว ศาลสหรัฐก็มีการใช้หลักเกณฑ์ทดสอบที่เรียกว่า **Lemon test** อันมีต้นกำเนิดมาจากหลักเกณฑ์การพิจารณาของศาลในคดี **Lemon v. Kurtzman**⁶ มาเป็นแนวทางในการพิจารณาบทบัญญัติกฎหมายว่ามีการขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญในประเด็นที่เกี่ยวกับศาสนาดังกล่าวหรือไม่โดยมีหลักเกณฑ์สำหรับกฎหมายที่ไม่เป็นฝักใฝ่แนวคิดความเป็นกลางทางด้านศาสนาสามประการคือ

- 1) ตัวกฎหมายต้องมีวัตถุประสงค์เป็นไปเพื่อฆราวาสทั่วไปหรือประโยชน์ส่วนรวม
- 2) หลักเกณฑ์ในบทบัญญัตินั้นต้องไม่มีการจำกัดสิทธิหรือล่วงล้ำกิจการของศาสนา
- 3) ผลลัพธ์ของบทบัญญัตินั้นต้องไม่เป็นเหตุให้รัฐได้เข้าไปมีความพัวพันเชื่อมโยงกับศาสนา⁷

หลักเกณฑ์ Lemon Test ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นมุมมองของรัฐที่ให้ความสำคัญกับรูปแบบของกฎหมายที่มีความเป็นกลางทางศาสนาการบัญญัติกฎหมายภายใต้แนวคิดดังกล่าวของประเทศสหรัฐอเมริกา จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของรัฐในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนาที่เรียกว่า รัฐฆราวาส ซึ่งเป็นรัฐที่มีลักษณะความสัมพันธ์กับศาสนาตรงกันข้ามกับรัฐศาสนาอย่างสิ้นเชิงโดยมีลักษณะเป็นรัฐที่มีการแสดงออกถึงความเป็นกลางทางด้านศาสนา เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพและความเท่าเทียมตามหลักประชาธิปไตยแม้รัฐบางรัฐในบางกรณีอาจจะมีการให้ความสำคัญกับบางศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับรัฐมาตั้งแต่อดีต แต่ก็ไม่ต่างจากการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมกับประเพณีดั้งเดิมของรัฐเหล่านั้น รวมไปถึงไม่มีการออกนโยบายหรืออำนาจทางปกครองเพื่อประโยชน์แก่ศาสนาใดศาสนาหนึ่งอย่างเฉพาะเจาะจง

เช่นเดียวกับรัฐศาสนา วิธีการที่ง่ายและค่อนข้างที่จะรัดกุมที่สุดในการแบ่งแยกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนาทั้งสองประเภทข้างต้น ของรัฐในยุคสมัยปัจจุบัน นั้นคือการอ้างอิงจากถ้อยคำที่บัญญัติเกี่ยวกับศาสนาที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายสูงสุดของรัฐนั้นๆ เพราะความที่ถือว่ารัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายที่มีลำดับศักดิ์สูงสุดและไม้อาจขัดแย้งได้โดยกฎหมายอื่น ตามหลักการที่เข้าใจกันทั่วไปในการศึกษาเชิงนิติศาสตร์ การบัญญัติถ้อยคำใดๆ ในกฎหมายดังกล่าวก็เปรียบเสมือนเป็นการแสดงเจตนารมณ์และอัตลักษณ์ของรัฐนั้นๆ

⁵ U.S. Const. amend. I.

⁶ Lemon v. Kurtzman, 403 US 602, 1971.

⁷ Penny J. Meyers, *Lemon is Alive and Kicking: Using the Lemon Test to Determine the Constitutionality of Prayer at High School Graduation Ceremonies*, 34 Val, U. L. Rev, 1999, 231.

แต่อย่างไรก็ตามการจำแนกประเภทของรัฐตามลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาของรัฐที่กล่าวมานั้น ไม่ได้มีเจตนาเพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบในเชิงคุณภาพหรือเพื่อให้เกิดการโต้แย้งในความถูกต้องของลักษณะความสัมพันธ์ใด เพราะลักษณะความสัมพันธ์ของรัฐและศาสนาทั้งสองประเภทนั้นต่างก็มีข้อดีและข้อเสียที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับบริบทของรัฐที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าว

2. ศาสนาพุทธภายใต้รัฐ

2.1 สถานะของศาสนาพุทธภายใต้รัฐ

ในทางกฎหมาย สถานะเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นให้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาจเพื่อประโยชน์ของการจำแนกหรือการให้ความสำคัญต่อสิ่งนั้น ๆ โดยการกระทำที่ทำให้การกำหนดสถานะนั้นเป็นที่ยอมรับและมีความน่าเชื่อถือก็คงหนีไม่พ้นการกำหนดสถานะโดยการบัญญัติไว้ในกฎหมาย แต่เมื่อเรากล่าวถึงสถานะของสิ่งที่มีลักษณะเป็นสถาบันที่อยู่ร่วมกับรัฐนั้น บางสิ่งกลับมีสถานะที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากการถูกกำหนดไว้โดยกฎหมาย แต่กลับปรากฏขึ้นในทางปฏิบัติโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการกระทำของรัฐผู้ออกกฎหมายเองที่เป็นการสร้างสถานะเหล่านั้นขึ้นมาและศาสนาก็เป็นหนึ่งในสิ่งที่มีสถานะแตกต่างกันไปในแต่ละรัฐแต่ละบริบทของสังคมในรัฐ ซึ่งสถานะของศาสนาพุทธภายใต้รัฐนั้นคือสิ่งที่จะกล่าวถึงต่อจากนี้

หากเราเริ่มต้นจากอุดมการณ์ของศาสนาพุทธในแง่ท่าทีของศาสนาที่มีต่อรัฐนั้น ก็พอจะพบกับบัญญัติหนึ่งซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกมีใจความว่า

“ก็โดยสมัยนั้นแล พระเจ้าพิมพิสาร จอมเสนามาคชราช มีพระราชประสงค์จะทรงเลื่อนกาลฝนออกไป จึงทรงส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า ถ้ากระไร ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงจำพรรษาในชุมทปักษ์อันจะมาถึง. ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ตูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระเจ้าแผ่นดิน”⁸

บัญญัติข้างต้นนั้นกล่าวถึงเหตุการณ์ในครั้งหนึ่งที่ พระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในเวลานั้น ทรงประสงค์ที่จะเลื่อนช่วงระยะเวลาของฤดูฝนออกไป จึงทรงส่งทูตไปในสำนักภิกษุสงฆ์ เพื่อสอบถามให้ภิกษุสงฆ์จำพรรษาในข้างขึ้นแรมแทน เมื่อภิกษุสงฆ์ไปกราบทูลสอบถามต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้มีรับสั่งกลับมาว่า *“ตูกภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระเจ้าแผ่นดิน”* ประโยคดังกล่าวหากจะพิจารณาในแง่ทัศนคติของผู้ที่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจรัฐนั้น อาจถือได้ว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงเจตนาที่จะยินยอมให้สถาบันศาสนาอยู่ในสถานะคล้อยตามอำนาจรัฐ แต่เพื่อความชัดเจนของเจตนารมณ์ดังกล่าว ก็มีความจำเป็นที่ต้องใช้การขยายความจากสื่อที่เรียกว่า คัมภีร์ อรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่บัญญัติอธิบายความในพระไตรปิฎกให้เกิดความกระจ่าง โดยมีการอธิบายเจตนารมณ์ของประโยคดังกล่าวไว้ว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตเพื่ออนุวัตรตาม ด้วยทรงทำในพระหฤทัยว่า ชื่อว่าความเสื่อมเสีย ลักนิดหน้อย ย่อมไม่มีแก่ภิกษุทั้งหลาย เพราะเลื่อนกาลฝนออกไป. เพราะฉะนั้น ภิกษุควรอนุวัตรตามในกรรมที่เป็นธรรมอย่างอื่นได้ แต่ไม่ควรอนุวัตรตามแก่ใคร ๆ ในกรรมอันไม่เป็นธรรมละนี้แล.”⁹

⁸ พระไตรปิฎก เล่มที่ 5 พระวินัยปิฎก เล่มที่ 4 มหาวรรค ภาค 1 ข้อ 209, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก

<http://84000.org/tipitaka/pitaka1/v.php?B=04&A=5450&Z=5501>

⁹ อรรถกถา มหาวรรค ภาค 1 วัสสุปนายิกขันธกะ เรื่องภิกษุหลายรูป การจำพรรษา 1 อย่างเป็นต้น, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561,

ถึงแม้ผู้ที่วินิจฉัยเจตนารมณ์ดังกล่าวจะไม่ใช่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง แต่ผู้วินิจฉัยส่วนใหญ่ก็เป็นภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในยุคสมัยเดียวหรือใกล้เคียงกับในสมัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงสามารถอ้างอิงถึงเจตนารมณ์ที่เกิดขึ้นในบริบทการปกครองเดียวกันได้ ซึ่งใจความจากประโยคดังกล่าวนั้นมีการชี้ให้เห็นว่า การคล้อยตามพระเจ้าแผ่นดินตั้งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสนั้น เป็นการคล้อยตามการกระทำที่เป็นธรรมและไม่เสื่อมเสียต่อภิกษุสงฆ์เท่านั้น และไม่จำเป็นต้องคล้อยตามการกระทำที่ไม่เป็นธรรม นั้นหมายความว่า ถึงแม้อุดมการณ์ของศาสนาพุทธจะคล้อยตามรัฐได้แต่ก็ไม่จำเป็นต้องคล้อยตามไปในทุกกรณี หากการกระทำของรัฐนั้นไม่เป็นธรรมศาสนาพุทธก็ไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องคล้อยตาม

เมื่อนำเจตนารมณ์ดังกล่าวมาพิจารณาประกอบในแง่ของจุดมุ่งหมายที่แท้จริงในศาสนาพุทธนั้นคือการหลุดพ้นจากวิภวสงสารและตัดขาดจากทางโลก และหน้าที่ของบุคลากรทางศาสนาก็มีเพียงการศึกษาปฏิบัติธรรม เพื่อเผยแพร่พระธรรมคำสอนแก่ประชาชน องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงไม่ได้ให้ความสำคัญกับการปกครองซึ่งเป็นเรื่องทางโลกแต่อย่างใด โดยละไว้ให้เป็นที่ของรัฐบาล จึงไม่ได้มีการเสนอหรือสนับสนุนการปกครองรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็นพิเศษ เพียงแต่เสนออุดมคติของผู้ที่เรียกว่า “ธรรมราชา” ซึ่งเป็นลักษณะของผู้ที่ปกครองภายใต้สภาวะที่เรียกว่าธรรม และไม่จำเป็นต้องใช้ความรุนแรงในการปกครองแผ่นดินเพียงแต่ใช้ธรรมนั้นคุ้มครองรัฐและทำให้ประชาชนในรัฐมีความสุขร่มเย็น หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นอุดมคติที่เป็นที่นิยมของกษัตริย์ของรัฐที่นับถือศาสนาพุทธ อาทิ พระเจ้าอโศกมหาราช หรือ กษัตริย์แห่งรัฐไทยในอดีต โดยอุดมคติธรรมราชานั้น มีการกล่าวถึงไว้หลักๆดังนี้

“พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองชนภายในโดยธรรม”¹⁰

“พระมหาบุรุษนั้นทรงชนะโดยธรรมมิต้องใช้อาชญา มิต้องใช้ศัสตรา ปกครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต มิได้มีเสาเขื่อน มิได้มีนิมิต ไม่มีเสี้ยนหนาม มั่งคั่งแพร่หลาย มีความเกษมสำราญ มิได้มีเสียด เมื่เป็นพระราชาก็ ได้อะไร เมื่เป็นพระราชาก็ได้ผลข้อนี้ คือ ไม่มีใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นข้าศึกศัตรูจะพึงข่มได้”¹¹

แนวคิดและพฤติกรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ล้วนแล้วแต่เป็นการแสดงให้เห็นถึงรากฐานของความเชื่อมโยงระหว่างรัฐและศาสนาในรูปแบบที่มีการพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกัน นั่นคือรัฐมีการใช้อุดมการณ์ทางศาสนาเป็นแนวทางในการปกครองบริหาร และศาสนาเองนั้นก็ต้องอาศัยการอุปถัมภ์และการคุ้มครองบางประการเพื่ออำนวยความสะดวกในการปฏิบัติภารกิจทางศาสนา แต่อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์ของศาสนาพุทธที่อยู่ภายใต้รัฐนั้นเป็นลักษณะที่มีความยืดหยุ่นแต่ไม่ถึงกับอ่อนข้อเสียทีเดียว ศาสนาพุทธนั้นมีลักษณะที่สามารถจะอยู่ร่วมได้ไม่ว่าจะเป็นการปกครองในรูปแบบใด ขอเพียงผู้นำนั้นมีความเป็นธรรมตามอุดมคติของทางศาสนา ภายใต้ความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพาอาศัย ศาสนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับรัฐและไม่ได้อยู่ภายใต้รัฐอย่างสิ้นเชิง แต่ศาสนาต้องพึ่งพารัฐในบางเรื่อง และรัฐก็ต้องใช้หลักธรรมทางศาสนาเป็นแนวทางการปกครอง

จาก <http://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=4&i=205>

¹⁰ พระไตรปิฎก พระไตรปิฎกเล่มที่ 22 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 14 (ฉบบมहाจุฬา) อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉกกนิบาต ข้อ 133, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก http://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=22&siri=133

¹¹ พระไตรปิฎก เล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 3 ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ข้อ 132, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก <http://www.84000.org/tipitaka/read/v.php?B=11&A=3182&Z=3922>

2.2 รัฐไทยและศาสนาพุทธ

บางครั้งคำนิยามหรือคำจำกัดความใดๆ ก็ไม่สามารถนำมาใช้กับสิ่งที่มีลักษณะคลุมเครือไม่แน่ชัดหรือซับซ้อนเหนือคำนิยามดังเช่นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยและศาสนาพุทธที่มีการเปลี่ยนผันไปในแต่ละยุคสมัยตามปัจจัยที่นอกเหนือการคาดการณ์ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองโดยในขั้นต้นนั้น จำเป็นต้องกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในสองช่วงคือ การเข้ามาของศาสนาพุทธในระยะเริ่มแรก และ การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสู่รูปแบบประชาธิปไตยของรัฐไทย

ในเริ่มต้น รัฐไทยเมื่อครั้งที่ยังเป็นเพียงแค่ส่วนหนึ่งของอาณาจักร สุวรรณภูมิ หรือบริเวณส่วนใหญ่ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบัน ได้รับการเผยแพร่ศาสนาพุทธจากสมณทูตของจักรวรรดิเมาริยะโดยพระเจ้าอโศกมหาราช¹² และนอกจากการเผยแพร่ศาสนาพุทธแล้วแนวทางการปกครองโดยใช้หลักการของพระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราชก็เป็นอีกหนึ่งสิ่งที่ส่งอิทธิพลมาสู่พื้นที่บริเวณรัฐไทยและรัฐในละแวกเดียวกัน

จักรวรรดิเมาริยะ ในสมัยของ **พระเจ้าอโศกมหาราช** ถือเป็นรัฐศาสนาในบริบทของรัฐที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาพุทธอย่างแนบแน่น โดยมีแนวทางการปกครองที่หลอมรวมเอาพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการปกครองของรัฐมีการนำอุดมการณ์ธรรมราชา หรือ ผู้ปกครองโดยธรรม ตามคำสอนของพุทธศาสนา มาเป็นอุดมการณ์หลักของรัฐ มีการตีความคำสอนของพุทธศาสนาเพื่อรองรับสถานะอันศักดิ์สิทธิ์ของผู้ปกครองเอง โดยยกสถานะของผู้ปกครองให้เป็น **จักรพรรดิแห่งจักรวาล** มีอำนาจในการปกครองทั้งอาณาจักรและศาสนจักร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของนโยบายที่รัฐในสมัยของพระเจ้าอโศกมีการอุปถัมภ์ศาสนาพุทธโดยการสร้างศาสนสถานเป็นจำนวนหลายแห่ง รวมไปถึงการส่งเสริมศาสนาโดยการปลุกปั้นให้มีการเผยแพร่ศาสนาให้แก่รัฐอื่น¹³

การรับเข้ามาซึ่งศาสนาพุทธในรูปแบบที่ผูกติดมากับแนวคิดการปกครอง ทำให้สถานะศาสนาพุทธในรัฐก่อนประวัติศาสตร์ของไทยนั้น มีความเชื่อมโยงกับพระมหากษัตริย์อยู่เสมอ ปรากฏอย่างชัดเจนในช่วงการปกครองรูปแบบพ่อปกครองลูกยุคสุโขทัยสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่ทรงมีการจัดตั้งสมณศักดิ์ของสงฆ์ขึ้น ควบคู่ไปกับการวางแบบแผนการปกครองคณะสงฆ์และนโยบายสนับสนุนศาสนาพุทธ ซึ่งได้รับแบบอย่างมาจากพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์ จากลังกา หรือประเทศศรีลังกา ในปัจจุบัน¹⁴ และส่งผลให้ พระมหากษัตริย์ในรัชสมัยต่อมาทรงมีพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการส่งเสริมและสนับสนุนศาสนาพุทธสืบเนื่องมา อาทิ การเสด็จทรงผนวชของพระมหากษัตริย์ที่เริ่มต้นขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทและเป็นแบบอย่างสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น¹⁵

ในแง่ของ วัฒนธรรม ธรรมเนียม วิถีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเกี่ยวโยงกับสถาบันกษัตริย์หรือสถาบันทางการเมืองทำให้ศาสนาพุทธนั้นดำรงอยู่ในรัฐไทย หรืออาจจะกล่าวให้ถูกต้องคือดำรงอยู่ในบริเวณ แคว้น อาณาจักร ภูมิภาค ที่ครั้งหนึ่งเคยตั้งอยู่ในประเทศไทยในปัจจุบัน มาแล้วมากกว่าพันปี จนถึงยุคสุโขทัยที่ถูกยอมรับในแง่ของ

¹² กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **ประวัติความเป็นมาของศาสนาพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่างๆ ในประเทศไทย**, เอกสารเผยแพร่, 2554, 121.

¹³ ส. ศิวรักษ์ (แปลและเรียบเรียง), **ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: บริษัท เคล็ดไทยจำกัด, 2534.

¹⁴ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **ประวัติความเป็นมาของศาสนาพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่างๆ ในประเทศไทย**, เอกสารเผยแพร่, 126.

¹⁵ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **ประวัติความเป็นมาของศาสนาพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่างๆ ในประเทศไทย**, เอกสารเผยแพร่, 131.

ประวัติศาสตร์ด้านเอกสารหรือหลักฐานว่าเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทย หรือมากกว่าสองพันปี จนถึงยุคเริ่มต้นของรัฐประชาชาติในชื่อที่เรียกว่าประเทศไทยในปัจจุบัน

เมื่อรัฐไทยได้มีการพัฒนารูปแบบการปกครอง โดยการรับเอาแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพของรัฐประชาธิปไตยของรัฐสมัยใหม่เข้ามา การปกครองของไทยก็มีการเปลี่ยนแปลงมาสู่ระบอบประชาธิปไตย มีการเกิดขึ้นของรัฐธรรมนูญและบัญญัติเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเท่าเทียม รวมไปถึงเสรีภาพในการนับถือศาสนา ซึ่งโดยนิตินัยอาจดูเหมือนว่ารัฐไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงในแง่ความสัมพันธ์กับศาสนาเอกเช่นเดียวกับรัฐประชาธิปไตยอื่น แต่ในทางกลับกันอิทธิพลความสัมพันธ์ในรูปแบบรัฐศาสนาของรัฐไทยดั้งเดิม นั้นยังคงดำรงอยู่ เพียงแต่เปลี่ยนแปลงลักษณะไปตามปัจจัยทางการเมืองหรือปัจจัยอื่นๆภายในรัฐเอง

ด้วยเหตุข้างที่กล่าวมาข้างต้นสถานะของศาสนาพุทธในประเทศไทยจึงมีความเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านโครงสร้างและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับศาสนาขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนผ่านทางการเมืองซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานะของศาสนาพุทธในแต่ละยุคสมัย

2.3 การปกครองคณะสงฆ์ในกฎหมายไทย

กฎเกณฑ์หรือกฎระเบียบเป็นปรากฏการณ์ที่ย่อมเกิดขึ้นท่ามกลางกลุ่มมนุษย์ที่มีพัฒนาการด้านอารยธรรมทางความคิด จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ในกลุ่มบุคลากรทางศาสนาผู้รักษาศีลเองก็ย่อมมีกฎเกณฑ์หรือกฎระเบียบที่บังคับหรือหลักเกณฑ์การปฏิบัติตน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ในทางพุทธศาสนานั้นนอกจากพระวินัยปิฎกที่กำหนดเกี่ยวกับระเบียบหรือความเป็นอยู่ของบุคลากรในศาสนาแล้ว กฎหมายของรัฐก็เป็นสิ่งหนึ่งที่กลุ่มบุคคลเหล่านั้นที่ยังคงมีสถานะเป็นประชากรรัฐต้องเคารพและเชื่อฟัง

สิ่งที่สะท้อนถึงสถานะของศาสนาพุทธในรัฐไทยได้อย่างชัดเจนนั้นคือการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งมีวิวัฒนาการนับตั้งแต่การกำเนิดขึ้นของสมณศักดิ์และองค์กรมมหาเถรสมาคม การแตกแยกของนิกาย รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ที่เกิดมาจากปัจจัยทางการเมือง

เมื่อกล่าวถึงสถานะในทางกฎหมายของศาสนาพุทธในรัฐไทยนั้น เพื่อความรัดกุมของเนื้อหาจะขอล่าถึงเฉพาะตัวบทกฎหมายที่มีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อศาสนาพุทธในปัจจุบันอย่างชัดเจนโดยเริ่มต้นจาก “กฎพระสงฆ์” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรีที่ถูกบัญญัติมาเพื่อบังคับใช้แก่สงฆ์และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธซึ่งใจความสำคัญโดยรวมนั้นเป็นการกำหนดมาตรการและบทลงโทษที่สอดคล้องกับเหตุการณ์เกี่ยวกับศาสนาในช่วงเวลาดังกล่าวโดยกฎพระสงฆ์ทุกฉบับถูกบัญญัติขึ้นในลักษณะที่มีที่มาที่ไปร่วมไปถึงสาเหตุและปัจจัยของการบังคับใช้กฎนั้นในแต่ละเรื่อง รวมไปถึงมีการอ้างอิงถึงพระธรรมวินัยที่เป็นบทบัญญัติของพระสงฆ์โดยตรงทางศาสนาอยู่แล้ว เพียงแต่มีการเพิ่มบทลงโทษที่ร้ายแรงเข้ามา อาทิบัญญัติเกี่ยวกับการกำหนดลักษณะความถูกต้องและข้อห้ามในการเทศนาของพระสงฆ์พร้อมบทลงโทษสำหรับพระสงฆ์ที่ฝ่าฝืน¹⁶บัญญัติข้อห้ามทั่วไปของภิกษุสามเณรและฆราวาสในหลาย เรื่องอาทิ การถวายปัจจัย หรือการรักษาดวง¹⁷บัญญัติห้ามให้ภิกษุสามเณร

¹⁶ กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 1, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก <http://www.watmoli.com/vittaya-1-section1/regulation-1.html>

¹⁷ กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 6, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก <http://www.watmoli.com/vittaya-1-section1/regulation-1.html>

ทั้งปวงรับเงินหรือรับของฝากขรรษาส โดยมีโทษคือการถูกปาราชิกและลงโทษด้วยการเชี่ยนตี¹⁸บัญญัติเรื่องการปาราชิกซึ่งหากมีการกระทำความผิด อาจมีโทษถึงขั้นประหารรวมไปถึงลงโทษญาติของผู้กระทำด้วย¹⁹

ทว่าก็มีกฎพระสงฆ์บางส่วนที่ถูกบัญญัติขึ้นในรูปแบบอำนาจเหนือของรัฐในการจัดตั้งองค์กร นั่นคือ บทบัญญัติที่ให้มีการตั้งแต่พระราชกณะและอธิการเพื่อจัดระเบียบพระสงฆ์เพื่อมิให้มีการอวดอุตริต รวมถึงระเบียบที่กำหนดขึ้นสำหรับการย้ายถิ่นพำนักของพระสงฆ์หรือสามเณร โดยมีการระบุวัตถุประสงค์สำคัญก็คือการสอดส่องดูแลผู้ไม่หวังดี “อย่าให้มีคนโกหกมารยาคิดทำร้ายแผ่นดินแลพระศาสนาอย่าให้มีคนมาโกหก”²⁰ ประกอบกับ บทบัญญัติที่ให้พระราชกณะและพระสงฆ์ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง ตักเตือนหรือกำจัดภิกษุสามเณรที่ไม่ทำกิจวัตรหรือมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม หากพระสงฆ์ที่มีหน้าที่ดังกล่าวไม่ปฏิบัติตาม ผู้ได้รับโทษคือญาติโยมของพระสงฆ์เหล่านั้น²¹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสถาปนาอำนาจของพระสังฆราชหรือประมุขของสงฆ์ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าขึ้นมา²²

บทบัญญัติเหล่านี้ล้วนการแสดงให้เห็นถึงการที่รัฐมีการแทรกแซงศาสนาโดยการบัญญัติกฎหมาย ที่เป็นการบังคับใช้มาตราหรือบทลงโทษในการกระทำที่อาจไม่ใช่ความผิดในลักษณะสากล แต่เนื่องด้วยบริบทของศาสนาและสถานการณ์ทางการเมืองในสมัยนั้นรัฐได้อ้างถึงเหตุจำเป็นดังกล่าวและเมื่อสถานะของศาสนาพุทธถูกกำหนดขึ้นให้อยู่ภายใต้อำนาจของรัฐในลักษณะดังกล่าว จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเป็นการสร้างบรรทัดฐานของสถานะดังกล่าว สืบมาจนถึงยุคต่อมา

ในยุคต่อมา หลังจากที่มีการปรับปรุงระบบกฎหมายให้เป็นกฎหมายสมัยใหม่ ตามแบบอย่างโลกตะวันตกออก ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4²³รัฐในสมัยนั้นได้นำแนวคิดการปกครองคณะสงฆ์ในรูปแบบโบราณดั้งเดิม มาปรับให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยการบัญญัติ**พระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121** (พ.ศ.2445) ขึ้นมาและลักษณะสำคัญของพระราชบัญญัตินี้ คือการปฏิวัติวงการศาสนาใหม่ มีพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองศาสนูปถัมภก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดขึ้นขององค์กรทางศาสนาที่เรียกว่า **มหาเถรสมาคม**ซึ่งเกิดขึ้นจากองค์ประชุมของพระสงฆ์ที่มียศชั้นผู้ใหญ่คือสมเด็จพระเจ้าคณะ มีหน้าที่ปรึกษาฝ่ายการพระศาสนาต่อพระมหากษัตริย์ และมีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางที่มีหน้าที่ปกครองดูแลกิจการคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร²⁴ มีการบัญญัติถึงระเบียบและวิธีการจัดตั้ง วัด เจ้า อาวาส รวมไปถึงการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคที่ล้วนแล้วแต่อยู่ภายใต้อำนาจของพระมหากษัตริย์ โดยมาตราการแต่งตั้งส่วนใหญ่ก็จะขึ้นอยู่กับพระราชดำริเห็นสมควร²⁵และอีกสิ่งหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับกฎหมายฉบับนี้คือการแสดงเจตนารมณ์ของรัฐและการตีความศาสนา ในบทบัญญัติที่มีใจความว่า

“พระราชบัญญัตินี้ไม่เกี่ยวข้องกับนิกายสงฆ์ กิจและลัทธิเฉพาะในนิกายนั้น ๆ ซึ่งเจ้าคณะหรือสังฆนายกในนิกายนั้นได้เคยมีอำนาจว่ากล่าวบังคับมาก่อนประการใด ก็ให้คงเป็นตามเคยทุกประการ แต่การปกครองอันเป็นสามัญทั่วไปในนิกายทั้งปวง ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้”²⁶

¹⁸ กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 2, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก <http://www.watmoli.com/vittaya-1-section1/regulation-1.html>

¹⁹ กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 5, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก <http://www.watmoli.com/vittaya-1-section1/regulation-1.html>

²⁰ กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 3, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก <http://www.watmoli.com/vittaya-1-section1/regulation-1.html>

²¹ กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 4, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก <http://www.watmoli.com/vittaya-1-section1/regulation-1.html>

²² กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 7, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2561, จาก <http://www.watmoli.com/vittaya-1-section1/regulation-1.html>

²³ แสง บุญเฉลิมวิภาส, **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย**, กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2554, เจริญครั้งที่ 4, 149.

²⁴ มาตรา 4 พระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

²⁵ หมวดที่ 2-6 พระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

²⁶ มาตรา 3 พระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

การกำเนิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายที่มาจากแนวทางการตีความศาสนาพุทธในรูปแบบใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นจากพระประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะที่ทรงผนวชโดยเห็นว่าคณะสงฆ์ที่มีอยู่นั้นมีความบกพร่อง ประกอบกับเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางการเมืองบางประการในช่วงเวลาดังกล่าว²⁷ ในมาตราดังกล่าวจึงมีการพูดถึงการแบ่งแยกนิกายอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก โดยมีการบัญญัติถึงสิทธิพิเศษของนิกายบางนิกายให้ยังคงปกครองตัวเองได้ดั้งเดิมภายใต้บริบทดังกล่าวมีการอธิบายถึงใน ประมวลพระนิพนธ์ เรื่อง การคณะสงฆ์ ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 10 ภายหลังจากการประกาศบังคับใช้กฎหมายดังกล่าว มีการระบุไว้ว่า วัตถุประสงค์แท้จริงของบทบัญญัติดังกล่าวคือให้ธรรมยุติกนิกายที่เคยได้พระบรมราชานุญาตให้ปกครองกันตามลำพังมาก่อนนั้น ยังคงมีอภิสิทธิ์ดั้งเดิม เว้นแต่การปกครองสามัญทั่วไป เช่น อำนาจและหน้าที่ของบุคลากรทางศาสนา ที่ยังคงบังคับใช้ในทุกนิกาย²⁸ การบังคับใช้กฎหมายในรูปแบบนี้อาจดูเหมือนว่าเป็นการผ่อนปรนให้อิสระแก่นิกายในการปกครองตนเองพอสมควรแต่การดำรงอยู่ของกฎหมายในรูปแบบนี้นั้นย่อมเปรียบเสมือนเป็นการเปิดช่องให้รัฐมีการเลือกปฏิบัติ ในแง่ของการให้สิทธิพิเศษต่อนิกายบางเหนืออีกนิกายหนึ่ง จนนำมาซึ่งปัญหาความขัดแย้งในระหว่างนิกายในภายหลัง (ศึกษาเพิ่มเติมกรณีใน ความขัดแย้งระหว่าง ธรรมยุติกนิกาย และ มหานิกาย)²⁹

จะเห็นได้ว่ากฎหมายฉบับดังกล่าวเป็นการเน้นย้ำความสัมพันธ์ในรูปแบบที่ศาสนาอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยการสถาปนาอำนาจและก่อตั้งองค์กรศาสนาที่มีอำนาจปกครองเชื่อมโยงกับสถาบันหลักของรัฐในช่วงเวลานั้นคือ สถาบันพระมหากษัตริย์อีกทั้งยังมีการแสดงเจตนารมณ์ของการตีความศาสนาโดยการสนับสนุนนิกายผ่านบทบัญญัติของกฎหมายและกฎหมายฉบับนี้ถูกบังคับใช้ สืบเนื่องมาจนถึงภายหลังการปฏิวัติสยามเมื่อปี พ.ศ. 2475

ภายหลังจากการปฏิวัติการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ที่มีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยอันเป็นที่นิยมแพร่หลายในยุคสมัยนั้นถึงแม้จะได้มีการยกเลิกบรรดาศักดิ์ขุน หลวง พระ พระยา เพื่อมุ่งหวังให้เกิดความเสมอภาคกันภายใต้กฎหมายตามแนวคิดของรัฐประชาธิปไตยสมัยใหม่ แต่กลับไม่มีการยกเลิกสมณศักดิ์ของสงฆ์แต่อย่างใด³⁰ นั้นหมายความว่า การปฏิวัติดังกล่าวไม่มีผลต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยและศาสนาพุทธที่ยังคงดำรงอยู่และกฎหมายพระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ยังคงมีผลบังคับใช้ต่อไป ทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับศาสนาพุทธในช่วงเวลานั้นยังคงไม่สอดคล้องกับแนวคิดความเป็นรัฐประชาธิปไตยสมัยใหม่ องค์กรสงฆ์หรือสถาบันยังคงอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ ต่างกับประเทศประชาธิปไตยอื่นในยุคสมัยเดียวกันจึงเป็นเหตุผลที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ที่ พระสงฆ์บางส่วนได้มีการเรียกร้องให้รัฐ ใช้หลักเสรีภาพ ความเสมอภาค เพื่อที่จะให้พระสงฆ์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญเช่นเดียวกับกษัตริย์ และนำมาซึ่งการเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยที่เรียกว่าคณะคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาโดยส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ที่อยู่ในมหานิกายในจังหวัดพระนครและธนบุรีในสมัยนั้นนำไปสู่การเรียกร้องให้มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่³¹

²⁷ ศรีสุพร ช่วงสกุล. ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464), วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530, 4 - 10.

²⁸ คະนิงนิตย จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 - 2484, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528, 35.

²⁹ คະนิงนิตย จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 - 2484, บทที่ 1.

³⁰ ประกาศใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 59 ตอนที่ 33 หน้า 1089 เมื่อ 19 พฤษภาคม 2485

³¹ รายละเอียดและเอกสารอ้างอิงทั้งหมดปรากฏใน คະนิงนิตย จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 - 2484.

การกำเนิดขึ้นของ **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484** นั้นได้สะท้อนฐานความคิดทางการเมืองของสังคมไทยในยุคนั้นที่สะท้อนแนวคิดประชาธิปไตยสมัยใหม่อย่างชัดเจนโดยมีสาระสำคัญคือ การรื้อโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในองค์กรสงฆ์ขึ้นใหม่ทั้งหมด ตั้งแต่ลำดับสูงสุดอย่างพระสังฆราชลงมา แม้ภายในกฎหมายดังกล่าวยังคงมีการระบุให้ อำนาจของสมเด็จพระสังฆราชนั้นมีความเด่นชัดมากขึ้น³² แต่สมเด็จพระสังฆราชนั้นก็ทรงบัญชาการคณะสงฆ์โดยลำพังพระองค์เองไม่ได้ เพราะมีการแบ่งโครงสร้างการบริหารการปกครองใหม่โดยใช้หลักการแบ่งแยกอำนาจ และคานอำนาจระหว่างกัน ในรูปแบบที่เรียกว่า สังฆสภา³³ ซึ่งเป็นการบัญญัติที่มีการอ้างอิงแนวคิดที่สอดคล้องกับหลักการแบ่งแยกและถ่วงดุลอำนาจอันเป็นหลักการสำคัญของระบอบประชาธิปไตยนอกจากการตั้งสังฆสภา ที่ทำหน้าที่นิติบัญญัติออกคณะสงฆ์ ยังมีสังฆมนตรี มีอำนาจบริหารคณะสงฆ์ และมีคณะวินัยธรทำหน้าที่ฝ่ายตุลาการ³⁴ การมาถึงของกฎหมายดังกล่าวก็จะสอดคล้องกับหลักการของประชาธิปไตยที่เฟื่องฟูในรัฐไทยสมัยนั้น และตัวกฎหมายมักจะถูกยอมรับว่าเป็นฉบับที่สมบูรณ์แบบและเหมาะสมกับศาสนาพุทธในประเทศไทยอยู่เสมอ อีกทั้งยังสามารถที่จะปรับเข้าได้กับอุดมการณ์ของศาสนาพุทธในส่วนของที่อยู่ภายใต้รัฐที่มีลักษณะยึดหยุ่นได้ในระดับที่พอตินั้นคือการอยู่ภายใต้อำนาจรัฐเพียงในส่วนที่เป็นธรรมและสมเหตุสมผล

แต่อย่างไรก็ตามหนึ่งข้อเท็จจริงที่สะท้อนออกมาจากการเกิดขึ้นของกฎหมายดังกล่าวก็คือถึงแม้จะมีการรับเอาแนวคิดประชาธิปไตยมาปรับใช้กับศาสนาพุทธผ่านบทบัญญัติของกฎหมายก็ตาม แต่ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า ศาสนาพุทธในไทยนั้น ยังคงมีความสัมพันธ์ยึดติดอยู่กับรัฐและไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ ยังคงถูกแทรกแซงในการกำหนดโครงสร้างการบริหารการปกครองภายในของคณะสงฆ์โดยรัฐไทยเห็นได้จากการที่พระมหากษัตริย์ยังคงเป็นผู้มีอำนาจสถาปนาและแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช³⁵ จึงเป็นผลให้รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ในรัฐไทยนั้น ยังคงมีโอกาสที่จะถูกแปรเปลี่ยนได้อยู่ตลอดเวลาโดยอ้างอิงรูปแบบจากอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐในช่วงเวลานั้นๆ หรืออาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไทยนั้นสามารถที่จะเปลี่ยนไปได้เสมอเมื่อมีการเปลี่ยนผ่านอำนาจทางการเมือง ซึ่งข้อเท็จจริงนี้ก็ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในการกำเนิดขึ้นของกฎหมาย **พระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505**

ในกฎหมาย**พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505** นั้นเนื้อหาของตัวกฎหมายมีการยกเลิกระบบ "สังฆสภา" ที่เดิมที่มีการกระจายอำนาจเพื่อให้เกิดการถ่วงดุลการปกครองภายในคณะสงฆ์ ไปให้อำนาจปกครองเบ็ดเสร็จขึ้นอยู่กับพระสังฆราชและมหาเถรสมาคม³⁶ หลักการแบ่งแยกอำนาจจึงถูกทำลายและเกิดการผูกขาดอำนาจแต่เพียงในมหาเถรสมาคม อีกทั้งยังเป็นการเน้นย้ำถึงอำนาจรัฐที่มีอยู่เหนือศาสนาในบัญญัติเรื่องการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชนั้น ที่นอกจากพระมหากษัตริย์ยังคงทรงเป็นทั้งผู้สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชแล้ว³⁷ยังมีการบัญญัติถึงการพ้นจากตำแหน่งของสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งหนึ่งในเงื่อนไขนั้นคือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ออกจากตำแหน่ง³⁸ทำให้รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์กลับไปอยู่ในรูปแบบเช่นเดียวกับ **พระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121**

³² หมวด 1 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

³³ หมวด 2 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

³⁴ พระมหาวรชัย กลิ้งโพธิ์, การปกครองคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

³⁵ มาตรา 5 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

³⁶ มาตรา 18 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

³⁷ มาตรา 7 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

³⁸ มาตรา 11(4) พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

กฎหมายฉบับนี้สะท้อนข้อเท็จจริงที่กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้ว่าสถานะของศาสนาพุทธในประเทศไทยนั้นไม่มีความมั่นคง สามารถแปรเปลี่ยนไปตลอดเวลาขึ้นอยู่กับรัฐในช่วงเวลานั้น ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองลักษณะของรัฐในช่วงที่มีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505คือในสมัยที่ปกครองโดยสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ได้ทำการรัฐประหารยึดอำนาจของรัฐบาลชุดก่อนหน้า อันเป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นรัฐที่มีลักษณะการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จในการปกครองหรือแก้ปัญหา รวมไปถึงมีการแก้ปัญหาความขัดแย้งในองค์กรศาสนาโดยอาศัยอำนาจรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง (ศึกษาเพิ่มเติมในกรณี พระพิมลธรรม)³⁹ ลักษณะของกฎหมายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้จึงถูกบัญญัติขึ้นโดยสะท้อนแนวทางการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จของรัฐ การปกครองภายในของคณะสงฆ์จึงเป็นรูปแบบเดียวกันที่จำลองมาจากรูปแบบการใช้อำนาจของรัฐ โดยมีศูนย์กลางของอำนาจอยู่ที่มหาเถรสมาคม

ภายหลังมีการแก้ไขเพิ่มเติมในปี พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ในปี พ.ศ. 2535 ก็มีการแก้ไขรายละเอียดการปกครองคณะสงฆ์บางส่วน อาทิ การดำเนินการในกรณีที่พระสังฆราชพ้นจากตำแหน่ง หรือขั้นตอนการแต่งตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช⁴⁰ระเบียบการบางอย่างในมหาเถรสมาคม⁴¹หรือ การปกครองคณะสงฆ์ท้องถิ่น⁴² ระเบียบวัดทั่วไปและบทกำหนดโทษ⁴³แต่ทั้งหมดทั้งมวลก็เป็นเพียงการแก้ไขเพียงในส่วนปลีกย่อยที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงในส่วนโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ที่อำนาจปกครองเบ็ดเสร็จขึ้นอยู่กับพระสังฆราชและมหาเถรสมาคมแต่อย่างใด อีกทั้งยังมีการเน้นย้ำอำนาจดังกล่าวผ่านการแก้ไขบทบัญญัติหนึ่งในหมวดการปกครองสงฆ์โดยมีใจความเพิ่มเติมว่า “คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม”⁴⁴ จากเดิมที่มีเพียงแต่ “การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม”⁴⁵

กฎหมายหลักฉบับดังกล่าวยังคงมีผลบังคับใช้มากกว่า 50 ปีจนถึงปัจจุบัน

ในปี 2545 ได้มีการจัดตั้ง สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติขึ้นโดยเป็นหน่วยงานราชการที่ไม่สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี หรือกระทรวงและทบวงใดๆ เพื่อวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมพัฒนาพุทธศาสนาและดูแลรักษาศาสนาสมบัติ⁴⁶ ในปี 2560 หน่วยงานดังกล่าว ได้รับงบประมาณ มากกว่า 5,054,929,800 ล้านบาทมีพันธกิจหลักหลายประการที่เป็นส่งเสริมและเผยแผ่ศาสนาพุทธ รวมไปถึง การดำเนินการให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาโลก⁴⁷ ในขณะที่กรมการศาสนาซึ่งสังกัดกระทรวงวัฒนธรรมและมีพันธกิจเกี่ยวกับศาสนาทุกศาสนาโดยไม่เฉพาะเจาะจงนั้น ได้รับงบประมาณเพียง 326,267,300 บาท⁴⁸

³⁹ รายละเอียดและเอกสารอ้างอิงทั้งหมดปรากฏในหัวข้อเรื่อง “โค่นพระพิมลธรรม”, แสง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 295 - 308.

⁴⁰ มาตรา 4 และ 5 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

⁴¹ มาตรา 8 และ 9 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

⁴² มาตรา 10 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

⁴³ มาตรา 11-16 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

⁴⁴ มาตรา 9 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

⁴⁵ มาตรา 20 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

⁴⁶ มาตรา 21 (3) พระราชบัญญัติ ปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545

⁴⁷ สำนักงบประมาณ สำนักนายกรัฐมนตรี, เอกสารงบประมาณ ฉบับที่ 3 งบประมาณรายจ่าย ฉบับปรับปรุง ตามพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่าย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 เล่มที่ 11. 24 - 27.

⁴⁸ มาตรา 20 พระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่าย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560

ตัวเลขงบประมาณดังกล่าวหากอ้างอิงกับจำนวนผู้นับถือศาสนาในประเทศไทยผลลัพธ์ที่ออกมาย่อมมีความสอดคล้องในทางสถิติ⁴⁹ แต่ในแง่ของความเป็นกลางทางด้านศาสนานั้น พฤติกรรมอุปถัมภ์ของรัฐย่อมเป็นลักษณะที่มีการผูกขาดและมีแนวโน้มที่จะมีการเลือกปฏิบัติ โดยเฉพาะจุดมุ่งหมายที่จะส่งเสริมศาสนาพุทธให้เกินขอบเขตของศาสนา ด้วยการนำศาสนาพุทธมาเป็นเงื่อนไขในการส่งเสริมและเอื้อประโยชน์ให้แก่รัฐโดยตรงภายใต้พันธกิจ “การดำเนินการให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาโลก”

2.4 สถานะของพุทธศาสนาและการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองในปัจจุบัน

ผลลัพธ์ของการบรรลุซึ่งการบังคับใช้อำนาจก็คือการทำให้อำนาจเก่าเสื่อมสลายเลื่อนหายไปเพื่อให้อำนาจที่ถูกสถาปนาขึ้นมาใหม่มีความชอบธรรม ไม่ว่าจะเป็นวิธีการที่เลวร้ายหรือเป็นธรรมนั้นก็มักจะนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงเสมอ เฉกเช่น การยึดอำนาจและรัฐประหารในประเทศไทยแทบทุกครั้ง ถึงแม้จะไม่ได้ได้รับความยินยอมจากประชาชนส่วนใหญ่หรือเป็นการตัดสินใจของกลุ่มคนเพียงไม่กี่คนก็ตามแต่สิ่งที่เป็นผลพวงตามมานั้นคือการทำลายรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายสูงสุดของประเทศที่บังคับใช้ร่วมกัน เพื่อเป็นช่องทางทำให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงถึงเจตนารมณ์ของผู้กระทำการในแต่ละครั้ง

เมื่อรัฐไทยต้องกลับเข้าสู่การปกครองในระบอบเผด็จการทหารในทางพฤตินัยอีกครั้ง จากการเกิดขึ้นของรัฐประหารในปี พ.ศ. 2557 และการมาถึงซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 รวมถึงการแก้ไขกฎหมายคณะสงฆ์ครั้งล่าสุดใน พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2560 ทำให้เกิดคำถามที่สำคัญนั้นคือ สถานะของศาสนาพุทธในรัฐไทยจะมีความเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด และจะส่งผลกระทบต่อใครบ้าง

การแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ในการเปลี่ยนแปลงบทบัญญัติสำคัญในเรื่องเดียวกันนั้น คือ การแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช ที่กลับไปใช้การแต่งตั้งโดยการสถาปนาจากพระมหากษัตริย์และให้นายกรัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการเพียงขั้นตอนเดียวเท่านั้น เช่นเดียวกับ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ฉบับดั้งเดิมก่อนมีการแก้ไขในปี พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นการแก้ไขกฎหมายเพื่อการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชของคหใหม่และยุติความขัดแย้งในเรื่องที่เกี่ยวกับการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชโดยตรง⁵⁰ (ศึกษาเพิ่มเติมในกรณี การตั้งสังฆราชของคหที่ 20)⁵¹ การตัดขั้นตอนเสนอชื่อสมเด็จพระสังฆราชของมหาเถรสมาคมและนายกรัฐมนตรีออกและให้อำนาจสถาปนาประมุขสูงสุดของคณะสงฆ์อยู่ที่พระมหากษัตริย์นั้น ถือว่าเป็นการเน้นย้ำพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านรัชกาล

หากลองเรามองย้อนไปศึกษารัฐธรรมนูญตั้งแต่ฉบับแรกที่มีในประเทศไทย ก็จะมีพบว่ามีบทบัญญัติถึงสถานะของศาสนาพุทธไว้อย่างมีนัยยะและผูกไว้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับที่มีวัตถุประสงค์บังคับใช้ถาวรในทุกฉบับนับตั้งแต่ฉบับแรกในปี พ.ศ.2475 โดยมีการบัญญัติเนื้อหาระบุไว้ว่า “พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ

⁴⁹ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, รายงานสถิติรายปี ประเทศไทย พ.ศ. 2559 ของ สำนักงานสถิติแห่งชาติ ระบุว่าในปี พ.ศ. 2557 มีประชากรที่อายุ 13 ปีขึ้นไปนับถือศาสนาพุทธจำนวน 53,650,541 คน จากจำนวนประชากรทั้งหมด 65,124,716 คน ในปีดังกล่าว, สืบค้นวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/pubs/e-book/esyb59/files/assets/basic-html/index.html#240>

⁵⁰ มาตรา 3 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2560

⁵¹ มติชนสุดสัปดาห์, (2560), มีเหตุการณ์เกิดขึ้นมากมาย...ก่อนที่เราจะมี “สังฆราชของคหที่ 20” ในรัชกาลที่ 10, สืบค้นวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561, จาก http://www.matichonweekly.com/column/article_24481

และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก”⁵²คำว่าพุทธมามกะนั้นมีความหมายว่าผู้ที่รับเอาพระพุทธเจ้าเป็นของตน หรือในอีกความหมายนั้นคือผู้ประกาศตนว่านับถือพระพุทธเจ้า⁵³ และในส่วนของ อัครศาสนูปถัมภก นั้นก็มีความหมายถึงผู้ทะนุบำรุงศาสนา⁵⁴ แม้จะไม่ได้มีการระบุถึงการทะนุบำรุงศาสนาได้อย่างเฉพาะเจาะจง และสามารถตีความให้ครอบคลุมทุกศาสนาที่ตาม แต่ใน กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ.2467 อันเป็นบทบัญญัติที่บัญญัติถึงกฎเกณฑ์ในการสืบราชสันตติวงศ์ไทยที่ยังคงมีการบังคับใช้ในการสืบราชสันตติวงศ์ครั้งหลังสุดกลับมีการบัญญัติเงื่อนไขที่ระบุไว้ว่าเจ้านายผู้เป็นเชื้อพระบรมราชวงศ์ ที่ไม่สามารถทรงเป็นอัครพุทธศาสนาอุปถัมภกได้นั้น ให้ยกเว้นจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์⁵⁵ และบทบัญญัติดังกล่าวยังคงไม่ได้ถูกแก้ไขแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย นั้นหมายความว่ารัฐไทยได้มีการประกาศถึงเจตนามรณ์อย่างชัดเจนว่าศาสนาพุทธมีความเชื่อมโยงกับสถาบันสูงสุดของประเทศ นั้นคือสถาบันกษัตริย์ ซึ่งสะท้อนอุดมคติดั้งเดิมที่เป็นอิทธิพลมาตั้งแต่อาณาจักรที่เกี่ยวข้องกับรัฐไทยในอดีต นั้นคือ “ธรรมราชา”

ต่อมาในแง่ของเสรีภาพในการนับถือศาสนา ถึงแม้ในรัฐธรรมนูญทุกฉบับจะไม่มีการระบุศาสนาพุทธให้เป็นศาสนาประจำชาติอย่างชัดเจนก็ตาม รวมไปถึงใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มีก็การบัญญัติถึงเสรีภาพในการนับถือและประกอบพิธีกรรมตามหลักศาสนา แต่มีข้อยกเว้นคือต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชนชาวไทย ไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ และไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน⁵⁶ บทบัญญัติในลักษณะดังกล่าวหากเป็นในบริบทของรัฐปกครองในรูปแบบประชาธิปไตย และมีความสัมพันธ์กับศาสนาในลักษณะของรัฐฆราวาสโดยทั่วไปนั้น ก็ดูเหมือนเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐในรูปแบบสามัญทั่วไป แต่หากในรัฐที่ศาสนาถือมีความสำคัญในระดับสถาบันสูงสุดก็อาจกลายเป็นบทบัญญัติที่มีโอกาสก่อให้เกิดการตีความที่นำไปสู่ปัญหาในภายหลัง ซึ่งรัฐไทยนั้น ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 มีบทบัญญัติที่ระบุถ้อยคำที่เน้นย้ำถึงความสำคัญของศาสนาพุทธว่าเป็นศาสนาที่ประชากรในประเทศนับถือกันมาตั้งแต่อดีต⁵⁷ และแม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวจะนั้นจะถูกยกเลิกและแทนที่ด้วยการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560 ก็ตาม แต่ในบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ยังคงมีการนำถ้อยคำดังกล่าวกลับมาใช้อีกทั้งมีการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมโดยมีใจความว่า

“ในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน รัฐพึงส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา และต้องมีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาไม่ว่าในรูปแบบใด และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าวด้วย”⁵⁸

⁵² นับตั้งแต่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 ถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 ทุกฉบับบัญญัติว่า

“พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกและทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก” เว้นแต่ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2519 และฉบับที่มีวัตถุประสงค์บังคับใช้เป็นการชั่วคราว

⁵³ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)

⁵⁴ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554

⁵⁵ มาตรา 11 กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 41, 2467, 195.

⁵⁶ มาตรา 31 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560

⁵⁷ มาตรา 79 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550

⁵⁸ มาตรา 67 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560

บทบัญญัติดังกล่าว มีการเพิ่มเติมประเด็นในสองส่วนสำคัญ คือการใช้ถ้อยคำระบุว่า “พระพุทธศาสนาเถรวาท” โดยนิยามเถรวาทหรือหนึ่งในนิกายที่จัดให้อยู่ในกลุ่มนิกายหินยานนั้น ถูกนำมาเป็นแบบอย่างของศาสนาพุทธในรัฐไทยนับแต่สมัยของ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เมื่อ พ.ศ. 1820 เห็นได้อย่างชัดเจนจากแนวคิดการตั้งสมณศักดิ์และการปกครองคณะสงฆ์ที่สืบทอดสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน⁵⁹ และในแง่ของการเป็นนิกายที่แท้จริงของนิกายเถรวาทในพุทธศาสนาไทยนั้นถูกเน้นย้ำโดยเจตนารมณ์ของคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญผู้ร่างบัญญัตินี้เอง ผ่านโทษของคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ โดยมีการให้เหตุผลผ่านข้อความว่า “ที่ต้องกำหนดลงไปว่า เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะต้องการให้เกิดความชัดเจน เพราะเป็นนิกายที่คนไทยนับถือ เวลานี้ศาสนาพุทธมีหลายนิกายและนับวันจะมีนิกายมีลัทธิใหม่ๆ ลัทธิแปลกๆ เกิดขึ้นมากมาย จึงต้องการให้กำหนดไว้ให้ชัดเจนว่า ศาสนาพุทธที่รัฐพึงสนับสนุนคือเถรวาท เพื่อรักษาพุทธแท้ตามพระไตรปิฎก ซึ่งเรื่องนี้ก็ไม่เกี่ยวกับเสรีภาพในการนับถือศาสนาของประชาชน ทุกคนยังสามารถเลือกนับถือศาสนาใดก็ได้ ส่วนที่กำหนดนี้เป็นเรื่องของหน้าที่ของรัฐเท่านั้น”⁶⁰ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการพยายามจะนิยามหรือตีความศาสนาพุทธโดยรัฐ และอาจนำไปสู่ปัญหาการเลือกปฏิบัติอันมาจากการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาอย่างเฉพาะเจาะจงแก่พุทธศาสนานิกายเถรวาท ในอนาคต

ประกอบกับอีกส่วนของบทบัญญัติคือ การบัญญัติถึง “มาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาไม่ว่าในรูปแบบใด” อันเป็นการใช้ถ้อยคำที่มีลักษณะเป็นการเปิดโอกาสให้รัฐมีการเลือกปฏิบัติทางนโยบายหรือการบังคับใช้กฎหมายต่อกลุ่มศาสนาพุทธนิกายอื่นหรือศาสนาอื่นที่อาจถูกตีความว่าเป็นการบ่อนทำลายพุทธศาสนาโดยในกรณีลักษณะเดียวกันนี้ครั้งหนึ่งในอดีต สมณะโพธิรักษ์และสำนักสันตโศภิตที่มีการประกาศไม่ขึ้นต่อตรงต่อการปกครองของคณะสงฆ์ไทยรวมไปถึงมีการปฏิบัติธรรมเผยแพร่ธรรมตลอดจนมีวัตรปฏิบัติที่แตกต่างจากคณะสงฆ์ไทยจนนำมาซึ่ง มติเอกฉันท์ในการประชุมของมหาเถรสมาคมที่ชี้ว่าเป็นการบ่อนทำลายพุทธศาสนา และการฟ้องร้องจากเจ้าพนักงานอัยการในทางอาญา ในฐานะความผิด แต่งกายเลียนแบบสงฆ์ สนับสนุนและบวชให้โดยไม่มีอำนาจตามกฎหมายคณะสงฆ์⁶¹

บทบัญญัติทั้งสองดังกล่าวมานำมาวิเคราะห์กับเหตุการณ์และบริบทความสัมพันธ์ของรัฐไทยกับศาสนาพุทธในอดีต จะพบว่ารัฐไทยมีท่าทีที่สนับสนุนและให้ความสำคัญกับพุทธศาสนานิกายเถรวาทโดยถือเป็นบรรทัดฐานความถูกต้องของนิยามศาสนาพุทธผ่านการบัญญัติกฎหมาย และมีท่าทีการแสดงออกถึงการต่อต้านนิกายหรือลัทธิที่อยู่นอกเหนือจากคำนิยามผ่านองค์กรมหาเถรสมาคมซึ่งมีความสัมพันธ์กับเชื่อมโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์และรัฐไทยมาอยู่เสมอ

สถานะของศาสนาพุทธในปัจจุบันภายหลังการเปลี่ยนผ่านอำนาจทางการเมือง ยังคงมีลักษณะที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐเช่นเดิม แต่สิ่งที่ทำให้สถานะของสถานะของศาสนาพุทธมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นนั้นคือ การที่ศาสนาพุทธเริ่มกลายเป็นกลไกทางอำนาจของรัฐไทยอย่างสมบูรณ์แบบ เมื่อประเมินจากตัวบทกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในปัจจุบันนั้นก็อาจสรุปได้ว่า รัฐไทยให้ความสำคัญกับศาสนาพุทธเป็นสถาบันหลักของชาติเสมอ ปรากฏให้เห็นในอุดมการณ์เรื่อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยการเน้นย้ำถึงความเชื่อมโยงและความความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมและโดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่เป็นความสัมพันธ์ลักษณะที่ศาสนาพุทธเป็นเพียงสัญลักษณ์ของความ

⁵⁹ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ประวัติความเป็นมาของศาสนาพระพุทธศาสนาและองค์กรศาสนาต่างๆ ในประเทศไทย, เอกสารเผยแพร่, 126.

⁶⁰ คมชัดลึก, (2559), **ทำไมต้องกำหนด “พระพุทธศาสนาเถรวาท”**, สืบค้นวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://www.komchadluek.net/news/politic/228583>

⁶¹ Manager Online, (2548), **ย้อนปม “มหาเถรฯ” “พิน” สันตโศภิต 16 ปีก่อน**, สืบค้นวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <https://mgronline.com/politics/detail/9480000053449>

ศักดิ์สิทธิ์หรือความชอบธรรมในการใช้อำนาจปกครอง อีกทั้งพฤติกรรมของประเทศไทยนับตั้งแต่อดีตที่มีการตีความและแบ่งแยกลักษณะนิยามคำสอนของศาสนาที่รัฐเห็นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องแล้วจึงให้การสนับสนุน ถูกทำให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นในรัฐธรรมนูญฉบับล่าสุด การบัญญัติมาตรการที่คุ้มครองศาสนาจึงเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการใช้อำนาจในทางที่ผิดวัตถุประสงค์ และเพิ่มโอกาสที่จะเกิดความขัดแย้งในทางศาสนาอันเนื่องมาจากการเลือกปฏิบัติของรัฐเองในอนาคต

3. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

แม้ว่าในบางประเทศจะมีศาสนาเป็นสถาบันหลักที่สำคัญ หรือในบางประเทศศาสนาอาจจะป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญน้อยที่สุดในกลไกการบริหารและการปกครองของรัฐ แต่คำถามที่สำคัญที่สุดคือในประเทศไทยนั้นศาสนามีความจำเป็นมากน้อยเพียงใดที่ต้องมีการควบคุมศาสนาพุทธให้เป็นไปภายใต้กลไกของรัฐ ศาสนาพุทธในไทยถึงแม้จะมีความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์ การดำรงและสืบทอดอำนาจ รวมทั้งการบริหารประเทศ แต่ความเชื่อมโยงเหล่านั้นกลับเป็นเพียงการสร้างวาทกรรมหรือเพิ่มพูนความศรัทธาของผู้มีอำนาจเท่านั้น เมื่อยุคสมัยที่เปลี่ยนผ่านไปและรูปแบบการปกครองสมัยใหม่ ที่อำนาจการตัดสินใจถูกกระจายให้ประชาชนมีส่วนร่วม ความศรัทธาที่ถูกเน้นย้ำไปที่สถาบันเดียว จึงเป็นสิ่งที่ล้าสมัยและหมดซึ่งความน่าเชื่อถือ

โลกสมัยใหม่ที่เปิดโอกาสให้กับเสรีภาพและทางเลือกใหม่ อาจทำให้เกิดทางเลือกที่หลากหลายในแง่ของการดำรงชีวิต ทำให้ศาสนาอาจไม่ใช่ปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินชีวิตอีกต่อไป ศาสนาพุทธ ที่มีแนวคิดสำคัญที่การไม่ยึดติดยึดหยุ่นและแปรผันได้กับทุกวัฒนธรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่มุ่งเน้นไปที่การศึกษาเข้าใจตนเอง เพื่อนำไปสู่การหลุดพ้น การทำให้ศาสนาพุทธเป็นอิสระต่อการควบคุมของรัฐ ย่อมเป็นผลดีต่ออนาคตของตัวศาสนาเอง การทำนุบำรุงศาสนาในแง่ของวัฒนธรรม ศิลปะ ย่อมเป็นผลดีกว่าศาสนาพุทธมากกว่าการแทรกแซงเพื่อควบคุมการปกครองภายในศาสนา อีกทั้งยังเป็นผลดีต่อรัฐในแง่ของการจัดสรรงบประมาณฟุ่มเฟือยและลดช่องทางสู่ปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการเลือกปฏิบัติ

บรรณานุกรม

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 1-7

กฎหมายเตียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2554). ประวัติความเป็นมาของศาสนาพระพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่างๆ ในประเทศไทย. เอกสารเผยแพร่.

คมชัดลึก. (2559). ทำไมต้องกำหนด “พระพุทธศาสนาเถรวาท”. สืบค้นวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://www.komchadluek.net/news/politic/228583>

คะนิงนิตย์ จันทบุตร. (2528). การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 - 2484. (พิมพ์ครั้งที่ 2.). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมปิฎก

พระไตรปิฎก

- พระมหาวรชัย กลิ่งโพธิ์. (2539). การปกครองคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484, วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2560
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505
- พระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่าย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560
- พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545
- พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121
- มติชนสุดสัปดาห์. (2560). มีเหตุการณ์เกิดขึ้นมากมาย...ก่อนที่เราจะมี “สังฆราชองค์ที่ 20” ในรัชกาลที่ 10. สืบค้นวันที่
20 กุมภาพันธ์ 2561, จาก [https://www.matichonweekly.com/column/
article_24481](https://www.matichonweekly.com/column/article_24481)
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 ถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560
- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 59. (2485). ตอนที่ 33 หน้า 1089.
- ศรีสุพร ช่วงสกุล. (2530). ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464).
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลป์ชัย เชาวน์เจริญรัตน์. (2558). ศาสนาวิทยา และศาสนายุคโพสทโมเดิร์น. (พิมพ์ครั้งที่ 3.). กรุงเทพฯ: สถาบันศาสน
วิทยามูลนิธิพันธกิจชุมชน.
- สำนักงบประมาณ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2560). เอกสารงบประมาณ ฉบับที่ 3 งบประมาณรายจ่าย ฉบับปรับปรุง ตาม
พระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่าย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560. เล่มที่ 11.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2534). ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาร. (พิมพ์ครั้งที่ 2.). กรุงเทพฯ: บริษัท เคล็ดไทย
จำกัด.
- แสวง บุญเฉลิมวิภาส. (2554). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, เชียงอรรถที่ 4.
- แสวง อุดมศรี. (ม.ป.ป.). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- อรรถกถา มหาวรรค
- Constitution of the Islamic Republic of Iran
- Constitution of the United States of America
- Lemon v. Kurtzman. (1971). 403 U.S. 602.

Manager Online. (2548). ย้อนปม “มหาเถรฯ “ฟัน” สันตือโศก” 16 ปีก่อน. สืบค้นวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <https://mgronline.com/politics/detail/9480000053449>

Penny, J. Meyers. (1999). Lemon is Alive and Kicking: Using the Lemon Test to Determine the Constitutionality of Prayer at High School Graduation Ceremonies. 34 Val. U. L. Rev. 231. Available at: <http://scholar.valpo.edu/vulr/vol34/iss1/6>

Pew Research Center. (2017). Many Countries Favor Specific Religions, Officially or Unofficially. Retrieved 22 January 2018, from <http://www.pewforum.org/2017/10/03/many-countries-favor-specific-religions-officially-or-unofficially/>